

**ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՆ ՃԳՆԱԺԱՍՐ
ԵՎ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԴԵՐՐ ԱՅՐ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

*Անցյալը հատուցված է, ներկան չքանում է, փորձենք մնալ գալիքում...
Ժողովրդական իմաստասիրություն*

Արցախյան 44-օրյա պատերազմին հաջորդած բավականին բարդ արդի ժամանակաշրջանում նոր մոտեցումներն ու ոչ ստանդարտ լուծումները մեր երկրում դարձել են անհրաժեշտություն: Հոդվածն այն մասին է, թե ինչպես հաղթահարել երկրում առաջացած խնդիրները և հասնել զարգացման որակական նոր մակարդակի:

Հետազոտությունն առանձնապես ուշագրավ է սոցիալ-տնտեսական ու բարոյահոգեբանական ոլորտներում առկա խնդիրների և դրանց լուծումների փոխկապակցված դիտարկմամբ ու համակարգային մոտեցմամբ: Առանձնակի ուշադրության են արժանացել հետպատերազմական Հայաստանում ստեղծված վստահության ճգնաժամի պատճառահետևանքային դրսևորումները և դրանց հաղթահարման խնդիրները: Այս համատեքստում սոցիալական կապիտալը դիտարկվում է որպես Հայաստանում ստեղծված հետպատերազմական իրավիճակի հաղթահարման ելակետ:

Ընդունելով, որ հեշտ չէ ստեղծել համախմբման և ներդաշնակ համագործակցության հասնելու այնպիսի պայմաններ, որ սոցիալական կապիտալի սիներգետիկ էֆեկտը դրսևորվի ամբողջությամբ և հնարավորինս ապահովի երկրում առաջացած քաղաքական, բարոյահոգեբանական, սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամային իրավիճակի բեկում, այնուամենայնիվ, ինչպես վկայում է շատ երկրների հաջողված փորձը, դա հնարավոր է:

Այստեղ կարևոր է թե՛ հասարակության դերը՝ որպես երկրում առկա անստահության ու բևեռացվածության մթնոլորտի հաղթահարման գրավական, թե՛ պետության դերը՝ որպես հասարակություն - պետություն արդյունավետ համագործակցության և երկիրը ստեղծված վիճակից դուրս բերելու երաշխավոր:

Նման մոտեցումը հնարավորություն կտա փոխվստահության ու համախմբման ճանապարհով հասնել մեր ազգային ներուժի արդյունավետ իրացմանը և երկրի կենսունակության բարձրացմանը:

Բանալի բառեր – *հետպատերազմական Հայաստան, սոցիալ-տնտեսական իրավիճակ, բարոյահոգեբանական իրավիճակ, վստահության ճգնաժամ, սոցիալական կապիտալ, փոխվստահություն, հասարակական համախմբում, հասարակական-տնտեսական զարգացում*

Ներածություն

Երկրում ստեղծված հետպատերազմական իրավիճակի շուրջ քննարկումները բավականին բուռն են ու հակասական: Դրանք ներառում են ռազմաքաղաքական և հասարակական-տնտեսական զարգացումներից մինչև բարոյահոգեբանական վիճակը, որոնք մեկնաբանվում են որպես հանրային վարքագծի ու իշխանական գործելակերպի և՛ պատճառ, և՛ հետևանք:

Քանի որ չկան զուտ հասարակական, զուտ տնտեսական խնդիրներ, և որ դրանք խիստ ածանցյալ են երկրում ստեղծված իրավիճակից՝ անհրաժեշտ է այդ զարգացումները հնարավորինս համակարգված ձևով դիտարկել դրանց փոխկապակցվածության համատեքստում:

Հոդվածն արդիական է երկրում ստեղծված իրավիճակի անաչառ քննարկման և համարժեք ելքեր փնտրելու այսօրվա հրամայականի պայմաններում: Այն նաև խիստ կարևոր է, քանի որ վտանգված է մեր պետականությունը և արժանապատիվ ապրելու մեր վաղվա օրը: Այստեղ անհրաժեշտ է հասկանալ, որ *«խսկական շռայլությունը գալիքի հանդեպ այն է, որ ամեն ինչ նվիրենք ներկային»**: Անցյալի ու ներկայի սխալներն անվերջ փորփրելով և մեղավորներ «նշանակելով» մենք կմնանք տեղապտույտի մեջ: Իսկ ժամանակը սուղ է:

Շատ կարևոր է նաև երեկվա, այսօրվա և վաղվա սխալները արբագրելու մեր ունակությունը: Պետք չէ վախենալ ճշմարտությունից և, օբյեկտիվորեն ուսումնասիրելով խնդիրներն ու դրանց պատճառները, պետք է տալ իրավիճակի անկողմնակալ գնահատական և գտնել ճիշտ ելքեր: Հայաստանը և հայ ժողովուրդը պատմության ընթացքում հաճախ են ունեցել բարդ և անելանելի շրջաններ, որոնցից, այնուամենայնիվ, գտնվել են ելքեր:

1. Իրավիճակը ՀՀ-ում. հետպատերազմական իրողություններն ու մարտահրավերները

Դարեր շարունակ հայր ապրել ու արարել է՝ լավի ու վատի, հոգեվորի ու ոչ հոգևորի, ճշմարիտի և ոչ ճշմարիտի միաժամանակյա գոյակցությամբ: Ուշագրավ է, որ 100 տարի անց Հայաստանը նորից է հայտնվել աշխարհաքաղաքական շահերի կիզակետում՝ նույն խաղացողների ու նույն պահանջների ներքո, և նորից ստիպված է ընտրել չարյաց փոքրագույնը՝ ռազմական պարտադրանքի ու Արևմուտքի լռության ներքո:

Մեզ պատուհասած պատերազմն այսօր լրջորեն հարվածել է ոչ միայն մեր երկրի սահմանային անվտանգությանն ու ինքնիշխանությանը, այլ նաև սոցիալ-տնտեսական անվտանգությանն ու ազգի գոյատևմա-

---

* Հոդվածում չակերտներով առանձնացված շեղատառերով մտքերը վերցված են ժողովրդական իմաստասիրությունից:

նր: Երկրում խորացող բարոյահոգեբանական ճգնաժամի պայմաններում այսօր էլ ալվելի են մեծացել սպառնալիքներն ու մարտահրավերները:

Հասարակական և բարոյահոգեբանական իրավիճակը

Հետպատերազմական արդի վիճակում, երբ մեր երկիրն ու մեր պետականությունը կանգնած են լրջագույն խնդրի առաջ, հասարակության զգալի հատվածը շարունակում է անհաղորդ մնալ երկրում կատարվող իրադարձություններին և անվստահությամբ վերաբերվել իշխանություններին՝ նորին, հնին, բոլորին: Անվստահությունը և ջրբաժաններն այնքան մեծ են, որ ուղղակիորեն հակադրվում են այն ամենին, ինչ պետք է երկրին, պետությանն ու քաղաքացուն: Սրանում իր մեղքն ունի նաև քարոզչական այն հսկայական մեխանիզմը, որը գլոբալիզացիայի անվան տակ հեռացնում է մարդուն ազգայինից ու ինքնությունից: Մեղավոր փնտրելը բավականին բարդ է և ուշացած, բայց անհրաժեշտ հետևություններ անելը և դասեր քաղելը՝ հրամայական: Եվ ամենակարևոր դասը. մեղավոր է մեզանից յուրաքանչյուրը, և *«խեղդվողի փրկությունը հենց խեղդվողի ձեռքում է»:*

Քաղաքական իրավիճակը

Սկսենք վերջին շրջանի սկզբից: Նախահեղափոխական շրջանում հասարակական տրամադրություններն ու սպասումները անկումային էին՝ լցված վաղվա նկատմամբ անվստահությամբ, ինչն էլ հանգեցրեց երկրում տեղի ունեցած հեղափոխության հասարակական բուռն սատարմանը: Հասարակական լայն զանգվածների շրջանում առաջացան դրական փոփոխությունների սպասումներ և սեփական բարեկեցության բարելավման հավատ: Ցավոք, բարեփոխումներն ուշանում էին, իսկ չափազանցված սպասումների ու փաստացի սոցիալ-տնտեսական արդյունքների միջև խզումը աճում էր: Աճում էր նաև հասարակության հիասթափությունը՝ մթագնելով լավատեսական սպասումները, ինչն էլ ալվելի խորացավ համավարակի և պատերազմի պայմաններում: Հետաքրքիր է, որ հասարակության որոշ հատվածներում այսօր էլ շարունակվում են իրողությունից կտրված թիրախային «լավատեսական» սպասումները և «թողեք աշխատեն» տրամադրությունները, որոնք ինչ-որ իմաստով ուղղորդված շահադիտական բնույթի են:

Քաղաքականության մեջ էլ ալվելի խախտվեց արժեքների ու շահերի հարաբերակցությունը. արժեքներն էլ ալվելի ստորադասվեցին շահերին: Քանի որ քաղաքականության մեջ նպատակները սովորաբար խարսխված են լինում արժեքների վրա, իսկ շահերը հանդես են գալիս որպես այդ նպատակներին հասնելու միջոց, միաժամանակ ընդունելով, որ քաղաքականությունը չի կարող անտեսել շահերը և խարսխված լինել միայն արժեքների վրա, այնուամենայնիվ պետք է արձանագրել, որ առանց արժեհամակարգային հենքի՝ միայն շահ հետապնդող քաղաքականությունը խեղում է հասարակությունն ու պետությունը: Այսօր Հայաստանում քաղաքական շահն իրացվում է պե-

տության ու պետականության հաշվին: Ներքին քաղաքականության մեջ արժեքները դադարել են լինել հանրային-քաղաքական հարաբերությունների շարժիչ ուժ. առավելապես գերակայում են շահերը, ինչի հետևանքով արտաքին քաղաքականության ասպարեզում հնարավոր չէ ձևակերպել ու հետապնդել պետական շահը: Իսկ Հայաստանում ստեղծված խառնաշփոթի և ապագայի նկատմամբ խիստ անորոշությունների պայմաններում հասարակական ընկալումներին, տրամադրություններին և սպասումներին ավելացան ավելի մտահոգիչ երևույթներ՝ պայմանավորված հայ մարդուն և հայ հասարակությանը սպառնացող անվտանգությամբ:

Այսօր ունենք պետականության կորստի շեմին հայտնված Հայաստան, շուրջ 10.000 քառ. կմ կորցրած տարածք Արցախում, ավելի քան 4000 զոհ և 10.000 վիրավորներ ու հաշմվածներ, հանքահումքային և ջրային ռեսուրսների, խոտհարքերի և ցանքատարածությունների 70-75 %-ի կորուստ Արցախում¹, սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակ և ընկճված հասարակություն: Անորոշություններն ու ռիսկերն ավելի են աճում երկրում տեղի ունեցող սողացող պատերազմի պայմաններում:

Սոցիալ-տնտեսական իրավիճակը

Չնայած երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանն ուղղված աշխատանքներին՝ կարելի է ասել, որ իրավիճակը շարունակում է մնալ օրհասական: Բյուջեն արդեն իսկ ծանրաբեռնված էր մինչև պատերազմը եղած մարտահրավերներով, իսկ պետությունն այսօր ունի անվտանգային լուրջ խնդիրներ: Ստեղծվել է աշխատուժի լուրջ պակաս. կորոնավիրուսի և պատերազմի ավելի քան 15 հազար զոհ և խեղված 10 հազար երիտասարդ աշխատուժ այդպես էլ չմտավ աշխատաշուկա: Բյուջեն ծանրաբեռնվել է ունեզրկված մարդկանց սոցիալական և վիրավոր ու հաշմված զինվորների առողջապահական ծախսերով: Խորացել է և ավելի է խորանում աղքատությունը շարունակական գնաճային ճնշումների ներքո:

Նման իրավիճակում Հայաստանի տնտեսության երկնիշ աճի վերաբերյալ պաշտոնական տվյալները և դրանց մեկնաբանությունները հատվածային են և ոչ համապարփակ:

Համավարակից ու պատերազմից հետո Հայաստանի տնտեսությունը, մասնավորապես առևտրի ու ծառայությունների ոլորտները չհասցրին ամբողջությամբ վերականգնվել՝ գրանցելով բազային ցածր արդյունք: Եվ այս տարվա տնտեսական բարձր աճում իր դերն է ունեցել նաև նախորդ տարվա տնտեսական աճի ցածր բազիսային արդյունքը: Այս աճին նպաստել են նոր ազդեցիկ գործոններ, մասնավորապես, ռուս-ուկրաինական հակամարտությամբ և դրա շուրջը ծավալվող աշխարհաքաղաքական զարգացումներով պայմանավորված

¹ Տե՛ս <http://president.nkr.am/am/news>, <http://www.stat-nkr.am>, <https://www.hrparak.am> 12.10.2022:

դրսից, առավելապես ՌԴ-ից Հայաստան մարդկային և ֆինանսական հոսքերի ակտիվացումը, ինչպես նաև այդ շրջանակներում գեներացված եկամուտների աճը, ինչը ներքին շուկայում ձևավորել է պահանջարկի հավելում: Ընդունելով արտաքին պահանջարկով պայմանավորված ներքին սպառման աճի փաստը, այնուամենայնիվ այն չէր կարող հանգեցնել ներքին սպառման կրկնակի ավելացման, ինչի մասին վկայում են պաշտոնական տվյալները²: Համաձայն այս տարվա ութ ամիսների վիճակագրական տվյալների՝ տնտեսական աճի հիմնական բաղադրիչները շարունակում են մնալ առևտուրը և ծառայությունները: Այստեղ խոսքը ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին առևտրի մասին է, որտեղ աճերը կրկնապատկվել են և՛ ներմուծման, և՛ արտահանման մասով: Այս աճի մեջ հիարկե կա նաև ներքին տնտեսության մասնակցությունը, այնուամենայնիվ այն նույնպես իրավիճակային է՝ պայմանավորված Հայաստան ներմուծված ապրանքները դեպի Ռուսաստան վերաարտահանումներով:

Սա ծանրակշիռ ազդեցություն է ունեցել նաև ներքին առևտրային շրջանառությունների վրա: Աճեր են գրանցվել նաև շինարարության, անշարժ գույքի շուկայի ոլորտներում, որտեղ նույնպես որոշակի ազդեցություն ունեն վերը դիտարկված արտաքին գործոնները: Տնտեսության այս հատվածները գեներացրել են տնտեսական բարձր աճ՝ փաստացի 2-3 անգամ գերազանցելով մեր ներուժային հնարավորությունները* (2022 թ. աճը կանխատեսված էր 3-5 %-ի շրջակայքում): Այսինքն՝ այս հավելվածն արդյունք է ոչ թե մեր ներուժային հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործման և տնտեսության արտադրողականության բարձրացման, այլ ավելի շատ ձևավորվել է արտաքին զարգացումների ազդեցությամբ, ինչը շարունակական է: Կան կանխատեսումներ, որ տարեվերջին կունենանք երկնիշ տնտեսական աճ: Մասնավորապես, Կենտրոնական բանկի վերջին գնահատումներով կատարվել է վերանայում. 2022 թ. համար կանխատեսված տնտեսական աճի 5%-ը վերասահմանվել է 12,9%՝ այն հիմնավորելով «միջազգային այցելուների և դրամական փոխանցումների մեծ ներհոսքով պայմանավորված պահանջարկի գործոնների ազդեցությամբ»³: Իսկ ըստ Համաշխարհային բանկի նոր կանխատեսումների՝ 2022 թ. Հայաստանում տնտեսական աճը կկազմի 7%՝ գտնելով, որ «տնտեսությունը շահել է դրամական փո-

² Տե՛ս ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2022 թ. օգոստոսին, 05.10.2022: Իրական հատված, Շինարարություն, էջ 19, Առևտուր և ծառայություններ, էջ 28, Արտաքին հատված. արտահանում և ներմուծում, էջ 105:

* Ներուժային հնարավորություններ կամ գնահատված ներուժ. այն հնարավորություն է տալիս որոշելու, թե տնտեսական գործոնների հավասար ազդեցության դեպքում, միջին արտադրողականության աճի և շուկայում աշխատուժի չափավոր ավելացման պայմաններում ինչքան աճ կարող ենք ակնկալել:

³ ՀՀ ԿԲ, Գնաճի հաշվետվություն, 2022 թ. 1-ին եռամսյակ. մակրոտնտեսական ակտիվություն, էջ 15:

խանցումներից և Ռուսաստանից այցելուների աճից»⁴:

Երկրում տնտեսական աճի վերաբերյալ նման ընդհանրական ուրակումներով բնորոշումները և հատվածային գնահատականները (ոչ միայն ժամանակային, այլ նաև ոլորտային առումով) գուցե ընկալելի են կարճաժամկետ առումով, սակայն երկարաժամկետության տեսակետից վիճահարույց են: Մասնավորապես, տնտեսությունում արտարժույթի շրջանառության աճը հանգեցրեց ազգային արժույթի՝ դրամի թանկացման և որպես հետևանք՝ նաև գների, աշխատուժի, ապրանքի ինքնարժեքի թանկացման, ինչն էլ իր հերթին ազդեց տնտեսության իրական զարգացման և զուտ արտահանման ներուժի վրա: Փոխազդեցությունների այս շղթան բազմավեկտոր է ու բազմաշերտ: Այս համատեքստում կարելի է արձանագրել, որ տնտեսական աճն իր համարժեք ցուցանիշներով միշտ չէ, որ արտացոլում է երկրում ստեղծված իրական պատկերը: Ավելին, բարդ ու հակասական գործոնային փոխազդեցություններով պայմանավորված՝ տնտեսական զարգացումները դառնում են դժվար մեկնաբանելի: Մասնավորապես.

- երկնիշ տնտեսական աճ $\Rightarrow$ պետական պարտքի անշեղ աճ, տնային տնտեսությունների և բիզնեսի պարտքերի աճ,
- երկնիշ տնտեսական աճ $\Rightarrow$ տնտեսության արտադրողականության և արդյունավետության անկում,
- երկնիշ տնտեսական աճ $\Rightarrow$ սոցիալական իրավիճակի վատթարացում:

Եվ ի վերջո՝ երկնիշ տնտեսական աճ ու սոցիալական խնդիրներով զերբեռնված հասարակություն և ներառական զարգացման բացակայություն:

Ստեղծված իրավիճակը բավական մտահոգիչ է. ի՞նչ կլինի տնտեսության հետ, եթե դադարի այդ ֆինանսական ներհոսքը կամ տեղի ունենա դրա արտահոսք: Տնտեսության աղճատվածության նման իրավիճակում եթե չգտնվեն հավասարակշռող լուծումներ և չստեղծվեն բավարար հիմքեր ընձեռված ոչ երկարաժամկետ այս հնարավորությունները տնտեսության իրական զարգացմանն ուղղելու համար, ինչ-որ պահից տնտեսությունը կարող է հայտնվել շատ ավելի մեծ խնդիրների առջև: Մովորաբար նման իրավիճակում այդ ֆինանսական ռեսուրսները որպես կապիտալ ներդրումներ ուղղորդվում են դեպի ենթակառուցվածքների և ճանապարհների շինարարություն՝ տնտեսության մյուս սուբյեկտներին հնարավորություն տալով մեծացնելու արտադրական կարողությունները, բարձրացնելու արտադրողականությունը: Այստեղ կարելի է, որ երկրում տեղի ունեցող զարգացումները դիտարկվեն ներքին ու արտաքին գործոնների համալիր ազդեցության ներքո:

---

⁴ **Ջ. Դիլանյան**, Թշնամին արդեն երկրի կեսն է ուզում. այս պայմաններում ի՞նչ տնտեսական աճի մասին է խոսքը, 168.am, 8.10.2022, էջ 1:

2. Հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի դրսևորումները. սոցիալական կապիտալն այդ համատեքստում

Հասարակական-տնտեսական զարգացման դրսևորումները և արդի առանձնահատկությունները

Պատմական բնականոն զարգացման ընթացքում անցնելով իրարից տարբեր փուլերով՝ հասարակական-տնտեսական զարգացումը* հասել է ներկա վիճակին: Հասարակական-տնտեսական զարգացումը ժամանակակից պատկերացումներում վաղուց դադարել է դիտարկվել որպես զուտ տնտեսագիտական երևույթ: Դա է պատճառը, որ այլևս հնարավոր չէ երկրների զարգացման մակարդակը չափել միայն տնտեսական աճն արտահայտող համախառն ներքին արդյունքով (ՀՆԱ) և դրա հաշվարկման տարբեր ցուցանիշներով (ՀՆԱ-ի աճի չափը և տեմպը, մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն), ազգային եկամտի, համախառն ազգային եկամտի և մյուս մակրոտնտեսական արդյունքներով: Դրանց հիմնական թերությունն այն է, որ բնութագրում են երկրի զարգացման մակարդակը տվյալ պահին՝ հնարավորություն չտալով արտահայտելու հասարակական-տնտեսական զարգացման բաղադրիչային ազդեցությունները: Այսինքն՝ դրանք ավելի շուտ քանակական գնահատականներ են, քան որակական: Այսօր մշակվում են հասարակական-տնտեսական զարգացումը բնութագրող նոր մոտեցումներ՝ ներառելով երկրների զարգացման մակարդակը արտահայտող համարժեք ցուցանիշներ: Ուշագրավ է Համաշխարհային տնտեսական ֆորումի (Արժույթի միջազգային հիմնադրամ) կողմից հրապարակվող Գլոբալ մրցունակության զեկույցը⁵, որը գնահատում է երկրների կարողությունները և ունակությունները՝ բարեկեցության բարձր մակարդակ ապահովելու տեսանկյունից:

Այս համատեքստում առանձնահատուկ կարևոր է անդրադառնալ ամբողջական գործոնային արդյունավետության (ԱԳԱ, TFP-Total Factor Productivity) ցուցանիշին: Այն աշխատուժի, ֆիզիկական և բնական կապիտալի աճի հետ տնտեսական աճը բնութագրող հիմնական գործոնային բաղադրիչն է: Ամբողջական գործոնային արդյունավետությունը բնութագրում է տնտեսական աճի ոչ թե քանակական կողմը կամ ֆիզիկական (տնտեսական) գործոնների ազդեցությունը, այլ որակական կողմը (տեխնոլոգիական աճը, մարդկային կապիտալը, ինչպես

---

* Հասարակական զարգացումը սոցիալական զարգացումը ներկայացնելու ավելի ընդգրկուն ձև է: Այն արտացոլում է ամբողջ հասարակության և դրա մեջ ընդգրկված անհատների ու խմբերի միջև հարաբերությունների տարբեր ձևեր (տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և այլն), փոխազդեցությունը տնտեսության հետ՝ հասարակության և պետություն մակարդակներում: Ելնելով տվյալ հետազոտությունն առավել ամբողջական իրականացնելու անհրաժեշտությունից՝ նպատակահարմար է հողվածում բարձրացված խնդիրները դիտարկել հասարակական-տնտեսական զարգացման համատեքստում:

⁵ Տե՛ս Global Competitiveness Report, Special Edition, IMF, World Economic Forum, 2020, How Countries are Performing on the Road to Recovery, Appenix A – Transformation Readiness Framework: Methodology and Definitions, էջ 63-73:

նան մշակութային և ինստիտուցիոնալ գործոնների ազդեցությունը): Ըստ էության այն արտահայտում է ազգային ամբողջական ներուժի, մասնավորապես դրա սոցիալական բաղադրիչի իրացման արդյունավետության մակարդակը:

➡ **Ներդիր 1**

2018 թ.-ից փոփոխվել է մրցունակության գնահատման մեթոդաբանությունը, որի առանցքային շեշտադրումներից է այն, որ երկրների զարգացումը չի կարող բնութագրվել միայն մեկ չափանիշով (օրինակ՝ ՀՆԱ-ով), և այդ նկատառումից ելնելով՝ երկրների շարունակական զարգացումը բնութագրելու համար առանձնացվում են մրցունակությունը, աճը (հավասարաչափ բաշխման համատեքստում) և կայունությունը (sustainability)՝ էկոլոգիական իրավիճակի տեսակետից: Կարևոր դիտարկումներից է այն, որ տնտեսական աճի ցուցանիշը, ինչը տարիներ շարունակ ընկալվել է որպես առաջընթացի և զարգացման նախապայման, այլևս չի բնութագրում երկարաժամկետ զարգացումը: Այստեղ որպես հենքային պատճառ դիտարկվում են եկամուտների անհամաչափ բաշխվածության աճող միտումները՝ պայմանավորված հիմնականում տեխնոլոգիական առաջընթացով և գլոբալիզացիայի ազդեցությամբ: Եվ նոր մեթոդաբանության հիմքում որպես հասարակական-տնտեսական զարգացման անհրաժեշտ պայման դրվել է արտադրողականության աճը, ինչն ըստ էության կայուն և երկարաժամկետ տնտեսական աճի հենքային երաշխիք է:

2018-ից սկսած* գործարար մրցունակության ինդեքսի (ԳՄԻ) 4.0-ի կիրառմամբ արտադրողականության վրա ազդող գործոնների 103 ցուցանիշները խմբավորվում են 12 ենթաինդեքսների մեջ, որոնք, ելնելով բովանդակային առանձնահատկություններից, բաժանվում են 4 խմբի՝ բարենպաստ միջավայր, մարդկային կապիտալ, շուկաներ և նորարարություններ (տե ս գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Գլոբալ մրցունակության 12 ենթաինդեքսներն ըստ ենթախմբերի

* Աղբյուրը՝ *Global Competitiveness Report* Special Edition, World Economic Forum, 2020, Appendix A – Transformation Readiness Framework: Methodology and Definitions, էջ 65:

Գնահատման համար զեկոլոյցում ներառվում են ինչպես միկրոտնտեսական, այնպես էլ մակրոտնտեսական ցուցանիշներ, որոնց միջինացված հանրագումարը տալիս է գլոբալ մրցունակության ինդեքսի գնահատականը: Այն հնարավորություն է տալիս գնահատելու ինստիտուտների որակը, ենթակառուցվածքների վիճակը, ՏՏ և ժամանակակից հաղորդակցությունների ներթափանցման մակարդակը, մակրոտնտեսական կայունությունը, սպառողական շուկան, աշխատաշուկան, ֆինանսական շուկան, ներքին շուկայի չափը, կրթությունը և հմտությունները, բիզնեսի զարգացման դինամիկան և այլն:

Նման մոտեցումը թույլ է տալիս հասկանալ երկրների արտադրողականության ու մրցունակության մակարդակը, ինչն էլ հնարավորություն է տալիս վեր հանելու երկրների զարգացման առաջնահերթությունները և ներկայացվող ցուցանիշների փոփոխությունները ժամանակի մեջ:

Այս մոտեցումն առանձնապես կարևոր է հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի դրսևորումների ներքո, երբ տնտեսական (ֆիզիկական) գործոնները դարձել են զարգացման անհրաժեշտ պայման, իսկ սոցիալական գործոնները՝ այն բավարար պայմանը, որը հնարավորություն է տալիս առավելագույնս ապահովելու անհրաժեշտ պայմանի իրացումը և ամբողջական ու արդյունավետորեն օգտագործելու տնտեսական ներուժը:

Հայաստանի համար ամբողջական գործոնային արդյունավետության ցուցանիշը 0.82 է⁶, ինչը նշանակում է, որ թողարկված արդյունքը ցածր է ներդրված կապիտալի արժեքից, և գործ ունենք ազգային ներուժի, մասնավորապես սոցիալական կապիտալի ներդրման և իրացման անարդյունավետության հետ*:

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ հասարակական-տնտեսական զարգացման աղբյուրը ազգային ներուժը հնարավորինս բացահայտելն ու առավել ամբողջական օգտագործելն է:

Սոցիալական կապիտալի դերը հասարակական-տնտեսական զարգացման գործընթացում

Ազգային ներուժը, ըստ էության, սոցիալական և ֆիզիկական բաղադրիչների ամբողջությունն է: Հաշվի առնելով, որ ֆիզիկական բաղադրիչը (կապիտալը), որը տնտեսական գործոններով պայմանավորված ռեսուրսների ամբողջությունն է, կոնկրետ ժամանակի մեջ հաստատուն մեծություն է (ունենք այն, ինչ ունենք)՝ տվյալ հետազոտության շրջանակներում դիտարկվում է սոցիալական կապիտալը՝ որպես

⁶ Տե՛ս Global Competitiveness Report, Annual Report, IMF, World Economic Forum, 2020-2021, Committed to Improving the State of the World, էջ 39:

* 1-ից բարձր արդյունքը նշանակում է, որ թողարկված արդյունքը գերազանցում է ներդրված կապիտալի արժեքը, և այս դեպքում գործ ունենք արդյունավետության հետ:

տնտեսական ներուժի հնարավորինս ամբողջական և արդյունավետ օգտագործման որոշիչ գործոն: Սոցիալական կապիտալի դերն ավելի ծանրակշիռ է դառնում հետպատերազմական Հայաստանում տեղի ունեցող հասարակական-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, բարոյա-հոգեբանական և այլ գործոնային փոխազդեցությունների ներքո: Սոցիալական կապիտալը գործնականում ձևավորվում և զարգանում է իր չորս բաղադրիչների (մշակույթ, գիտելք, մարդկային կապիալ, ինստիտուցիոնալ հենք) մշտական փոխազդեցության և փոխակերպումների ներքո, որտեղ որոշիչ դեր են կատարում հասարակությունում գործող նորմերը և ցանցերը, ինչպես նաև վստահությունը պետություն-հասարակություն փոխհարաբերություններում: Փաստորեն, սոցիալական կապիտալը, օժտված լինելով սիներգիկ էֆեկտների լուրջ ներուժով, իր գործոնային ազդեցությունների շնորհիվ կարող է ապահովել հասարակության հետևողական ուղղորդումը դեպի երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակային գործունեություն և նպաստել ընդհանուր արդյունքի հասնելու գործում հասարակության և նրա յուրաքանչյուր անդամի կարևորության գիտակցության բարձրացմանն ու այդ գործընթացների մեջ նրանց ներգրավմանը թե՛ որպես դրա իրագործող, թե՛ որպես շահառու: Այդպիսով, այն կարող է բարձրացնել ազգային ներուժի մյուս բաղադրիչների՝ բնական ռեսուրսների, ֆինանսական ռեսուրսների, ենթակառուցվածքների ներդրումային արդյունավետությունը՝ իր ետևից բերելով ավելի արդյունավետ հասարակական-տնտեսական համակարգ⁷ (տե՛ս գծապատկեր 2):

Ազգային ներուժը պայմանավորող գործոնները և նրանց ազդեցությունը ժամանակի ընթացքում կարող են փոփոխվել, և միայն մի քանիսն են մշտապես պահպանում իրենց կարևորությունը: Այդպիսիք են մշակույթը, գիտելիքը, մարդկային կապիտալը: Հայաստանում ու աշխարհասփյուռ հայ ազգի դեպքում այս գործոնները բովանդակային առումով հիմնականում նույնն են և ունեն ռազմավարական կարևորություն: Մասնավորապես.

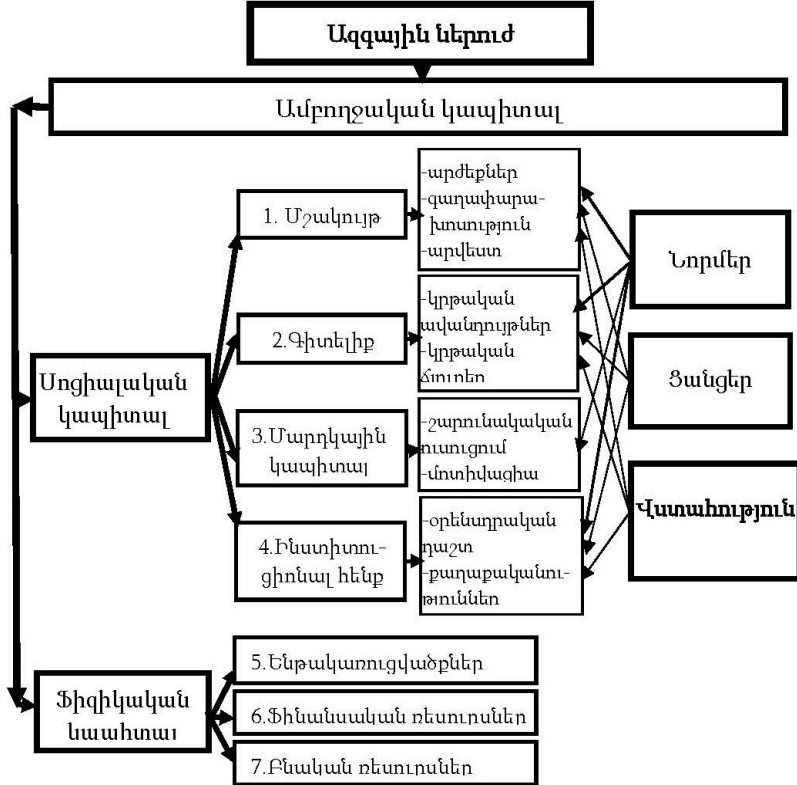
Մշակույթն արտացոլում է ազգային մտածելակերպն ու ժամանակի գաղափարախոսությունը մակրոմակարդակում և գործելակերպի ընդունելի ձևերն ու վարքագծային *նորմերը* միկրոմակարդակում: Արվեստը, լեզուն և լավագույն միջոցներն են *արժեքների և նորմերի* արտահայտման, *գաղափարի փոխանցման համար* (այդպիսիք են մեր ազգային էպոսը, հեքիաթները և առակները): Մշակույթը նաև *ցանցեր* ստեղծելու ամենահզոր միջոցն է: Սակայն ցանցերն ամուր և արդյունավետ չեն կարող լինել, եթե չկա *վստահություն*, որը ստեղծվում է ոչ միայն գիտելիքի, կրթության, այլ նաև քաղաքականությունների և օրենսդրական կարգավորումների գործնական դրսևորումների արդյունքում: *Մենք՝ հայերս ա-*

⁷ Տե՛ս **Ա. Սարիբեկյան**, Հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի խնդիրները, Եր., 2012, էջ 12-47:

վելի ամուր կկառչենք մեր մշակույթին, եթե ինքներս մեր գիտելիքներով կարողանանք մեզ համար բացահայտել դրա կարևորությունը:

Գծապատկեր 2

Սոցիալական կապիտալ, նորմեր, ցանցեր, վստահություն*

Գիտությունն անմիջականորեն պայմանավորված է հասարակության մեջ կրթության նկատմամբ վստահությամբ, ինչն արտահայտվում է կրթական տարբեր մակարդակներում հասարակության ներգրավվածության աստիճանով: Այն պատմականորեն միշտ բարձր է եղել Հայաստանում: Որքանով է մեր ազգային մտավոր ներուժը օգտագործվում ազգային խնդիրներ լուծելու համար, ու որքանով է բիզնեսն օգտվում այդ ներուժից կախված է նրանից, թե որքանով են արդյունավետ հետազոտող ու լուծումներ առաջարկող կրթական հաստատությունները:

Մարդկային կապիտալը ՀԲ-ի մեթոդաբանությամբ գնահատվում է 4 հիմնապուններով՝ կրթություն (կրթության տարիներն ու շարունակականությունը, մակարդակները, կրթական որակը), առողջություն և բարեկեցություն, աշխատուժ և զբաղվածություն (փորձառություն, ուսուցում), բարենպաստ և խրախուսող միջավայր, իրավական դաշտ, որն ապահովում է կապիտալի հատույցը:

* Գծապատկերը մշակվել է հեղինակի կողմից:

Ինստիտուցիոնալ հենքը օրենքների, ինստիտուտների ամբողջությունն է, որն ապահովում է *ցանցերի* կանոնակարգված գործունեությունը, իրավունքների իրացումը: Բացի այդ, քաղաքացիական հասարակությունը գնալով ամրապնդում է իր դիրքերը որպես ինքնակառավարվող, իրավունքներ ու պարտավորություններ ունեցող և համագործակցության պատրաստ ինստիտուտ:

Հասարակական - տնտեսական զարգացման համատեքստում սոցիալական կապիտալի դերի վերաբերյալ քննարկումները միանշանակ չեն և պարբերաբար հայտնվում են երկրնորանքի առջև. *կայացած, լավ կազմակերպված հասարակությունն է ապահովում տնտեսության զարգացումը, թե՛ տնտեսական առաջընթացն ու բարեկեցությունն են նպաստում հասարակության ինքնակազմակերպման ունակությունների ձևավորմանը և խթանում հասարակական զարգացումը:*

Այստեղ դժվար է տալ ճիշտ կամ սխալ պատասխան մանավանդ երկար ժամանակահատվածի համար: Ֆիզիկական կապիտալի, մասնավորապես ռեսուրսների, պաշարների վրա հիմնված զարգացումը բնականոն երևույթ է և ժամանակի ընթացքում հանգեցնում է նյութական բավարարվածության, մարդկային ու կրթական ներուժի արդյունավետության բարձրացման, ինստիտուցիոնալ հիմքերի բարելավման, լավ ենթակառուցվածքների ձևավորման: Այսպիսով բարձրանում է սոցիալական կապիտալի արդյունավետությունը և մեծանում նրա դերը: Մա տեղի է ունենում հասարակական – տնտեսական զարգացման այն փուլում, երբ հասարակության զարգացումը ետ է մնում տնտեսական զարգացումից կամ շարժվում է տնտեսական զարգացմանը համընթաց: Այնուհետև բավարար զարգացած հասարակությունն ինքն է կանխորոշում և ուրվագծում տնտեսության զարգացման ուղղությունները և նպաստում տնտեսական զարգացմանն ու նրա դերի բարձրացմանը: *Այսպես շարունակ տեղի է ունենում պարույրաձև զարգացում՝ հասարակական և տնտեսական զարգացման ազդեցությունների պարբերաբար փոխատեղման ներքո՝:*

3. Վստահությունը և սոցիալական կապիտալը

Սոցիալական կապիտալը և վստահությունը վերջին շրջանում դարձել են ակտիվ քննարկման առարկա մանավանդ տնտեսական զարգացման համատեքստում: Վստահությունը սոցիալական կապիտալի գործունային ազդեցությունների շնորհիվ զգալիորեն նպաստում է տնտեսական աճին: Վստահությանը տալով բացառիկ կարևոր նշանակություն՝ Ֆ. Ֆուկույաման նշում է, որ «ազգային բարեկեցությունը, ինչպես նաև մրցունակությունը պայմանավորված են այնպիսի միասնական համընդգրկուն բնութագրիչով, ինչպիսին է հասարակության վստահության

⁸ Տե՛ս **Ա. Սարիբեկյան**, նշվ. աշխ., էջ 9, 43-47, 58-59, 74-80, 96-97, 125-127:

մակարդակը»⁹: Եվ հակառակը, անվստահությունը, լինելով ինքնախթանիչ բնույթի (*անվստահությունը ծնում է նոր անվստահություն*), կարող է ինտենսիվորեն խաթարել հասարակական-տնտեսական հարաբերությունները՝ հանգեցնելով զարգացման հետընթացի: Օրինաչափորեն, որքան հասարակությունում ցածր է վստահությունը, այնքան բարձր է հասարակական-տնտեսական կյանքի կարգավորման անհրաժեշտությունը: Ուշագրավ է, որ վստահության բարձր մակարդակ ունեցող երկրները այդքան ակտիվորեն չեն կարգավորում ձեռնարկատիրական գործունեությունը, որքան վստահություն չունեցող երկրները¹⁰:

Վստահության (անվստահության) ինստիտուտը միջանձնային և ինստիտուցիոնալ մակարդակներում դառնում է սոցիալական կապիտալի հենքային բաղադրիչներից մեկը: Ավելին, Ֆ. Ֆուկույաման վստահությունը հավասարեցնում է սոցիալական կապիտալին՝ վերջինս դիտարկելով որպես հասարակության անդամների միջև ներդաշնակ փոխհարաբերությունների լուրջ հենք: Սոցիալական կապիտալի ու հասարակական-տնտեսական զարգացման մակարդակի միջև կապն ուղղակիորեն զուգորդվում է բնակչության բավարարվածության և իշխանության հաշվետվողականության միջև կապի դրսևորմամբ¹¹:

Այստեղ կարևոր է այն հանգամանքը, որ սոցիալական կապիտալի կուտակումը տեղի է ունենում և՛ մակրո-, և՛ միկրոմակարդակներում՝ դրանց փոխկապվածության և անընդհատ փոխլրացման պայմաններում: Ընդ որում՝ սոցիալական կապիտալի առաջնային և հիմնական կուտակումը տեղի է ունենում միկրոմակարդակում (ընտանիք, համայնք, ընկերներ, բիզնես), ինչով էլ հենց պայմանավորված են ոչ ֆորմալ ինստիտուտների դերը և որոշիչ ազդեցությունը հասարակությունում: Դրան հակառակ՝ սոցիալական կապիտալի կուտակումը մակրոմակարդակում տեղի է ունենում ոչ այնքան արդյունավետորեն՝ պայմանավորված հիմնականում ֆորմալ ինստիտուտների (օրենսդիր, գործադիր, դատախարական համակարգ) նկատմամբ հասարակության շրջանում ցածր վստահությամբ, ինչի հետևանքով խաթարվում են հասարակություն-պետություն փոխհարաբերությունները և հետևաբար՝ հասարակական - տնտեսական զարգացման մեջ սոցիալական կապիտալի հնարավորինս իրացման հնարավորությունները:

Հասարակական-տնտեսական և քաղաքատնտեսական հարաբերություններում վստահության-անվստահության խնդիրը դառնում է է՛լ ավելի կարևոր՝ պայմանավորված տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բե-

⁹ Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке. М., АСТ Хранитель, 2006, с.7-9.

¹⁰ St u Aghion, Algan, Cahuc and Shleifer, Journal of Institutional Studies, part 4, № 2, 2012, էջ 74:

¹¹ St u Меняшева Р.Ш. и Полищук Л.И., Экономика недоверия: роль социального капитала в России, СПб., 2012, Калужнова Н. Я., Экономика недоверия: роль социального капитала в России, Journal of Institutional Studies, том 4, № 2, 2012:

րած հնարավորություններով (տարաբնույթ սոցիալական հարթակներ, տեղեկատվության ակնթարթային տարածման հնարավորություն, կեղծ տեղեկատվության նպատակային գեներացում և այլն):

Հասարակական-տնտեսական հարաբերությունների վրա վստահության-անվստահության ազդեցության պատճառ կարող են լինել նաև հասարակական, գաղափարախոսական և քաղաքական կարգերը, որոնց միջև գործում է փոխադարձ կապ:

Հասարակական-տնտեսական հարաբերությունների վրա մեծ ազդեցություն կարող են ունենալ նաև սուբյեկտիվ գործոնները, մասնավորապես՝ առանձին պատմական անձինք: Ընդ որում, թե՛ պատմական անձերը, թե՛ հասարակական, գաղափարական, քաղաքական, իրավական կարգերը սովորաբար ոչ թե արագացնում են (չնայած այդպիսի պատմական դեպքեր էլ կան), այլ ավելի շատ դանդաղեցնում են՝ հասարակական-տնտեսական հարաբերությունների զարգացումը՝ պայմանավորված կոնկրետ հանգամանքներով և իրավիճակներով:

4. Վստահության ճգնաժամը հետպատերազմական Հայաստանում. հաղթահարման ուղիները

Հայաստանյան այսօրվա իրականությունը բավականին բարդ է և փակուղային: «Տարիների ընթացքում այդպես էլ չկայացած ինստիտուտների սպառումը և ինստիտուցիոնալ հնարավորությունների չարաշահումը, ժողովրդագրությունը և պոպուլիստական քաղաքականությունը, զսպումների և հակակշիռների մեխանիզմի բացակայությունը (որը կարող է արբիտրի դեր խաղալ) բևեռացրել են երկիրը»¹²: Ստեղծված իրավիճակն է՛լ ավելի սրվեց մեզ պատուհասված պատերազմի և հետպատերազմական վերջին զարգացումների հետևանքով: Հասարակության բևեռացումն է՛լ ավելի խորացավ: Չնայած մեր երկրին ու մեր պետականությանը սպառնացող լրջագույն վտանգին՝ հայ հասարակությունը շարունակում է մնալ պառակտված. դրա մի հատվածը փորձում է գտնել իրավիճակի բարելավմանը միտված համազգային փոխհամաձայնություն, մյուսն ընտրել է ստեղծված իրավիճակի հաղթահարմանն ուղղված պայքարի իր ճանապարհը, մի ստվար հատված շարունակում է մնալ անտարբեր, մյուսների մեջ՝ մեծ է անվստահությունը: Կենտրոնանալով առօրյա խնդիրների վրա՝ մարդիկ մոռացել են ազգայինն ու պետականը:

Հայաստանում վստահության ճգնաժամ է: Այսօր վստահության ճգնաժամ է նաև Արցախ – Հայաստան փոխհարաբերություններում: Մինչ այսօր պաշտոնապես չեն հայտարարվել ոչ միայն Արցախի, այլև արդեն Հայաստանի «կարմիր գծերը»: Ի նպաստ Հայաստանի և Արցա-

---

¹² Երևանում 18.06.2022 թ. կազմակերպված՝ Հայաստանի անվտանգությանը վերաբերող միջազգային խորհրդածրոյակին Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտի MIT-ի պրոֆեսոր Դարոն Աճեմօղլուի՝ տեսակապի միջոցով հնչեցված ելույթից:

խի անվտանգության լիարժեքորեն չեն օգտագործվում պետության հնարավորությունները:

Այսօր նաև համահայկական ճգնաժամ է: Հայ մարդը ազգայինից հեռացել է և՛ Հայաստանում, և՛ Մփյուռքում: Մփյուռքը նույնպես այսօր բևեռացված է և շփոթված՝ պայմանավորված Հայաստանից գնացող ազդակներով: Մփյուռքի հետ կապը թույլ է և անարդյունավետ:

Անվտանգությունն ու ջրբաժաններն այնքան մեծ են, որ մարդիկ չեն ցանկանում գիտակցել պահի լրջությունը, մարդիկ չեն ցանկանում հասկանալ՝ ինչ կարող է լինել վաղը մեր երկրի և մեր հայրենիքի հետ: Եվ սա այն պատճառով, որ ուղղակի չգիտեն՝ ու՞մ վստահել, ինչի՞ն հավատալ: Իսկ այսօր, առավել քան երբևէ, կարևոր է հաղթահարել վստահության ճգնաժամը՝ փոխվստահության ու համախմբման ճանապարհով հասնել մեր ազգային ներուժի համախմբմանը և երկրի կենսունակության բարձրացմանը: Ասվածն է՛լ ավելի է կարևորվում աշխարհաքաղաքական զարգացումների արդի պայմաններում, երբ տեղի է ունենում աշխարհի վերաձևում, և Հայաստանի դիրքն այդ գործընթացներում բավական խոցելի է:

Սոցիալական կապիտալի արդյունավետության բարձրացումը՝ արդի հրամայական

Սոցիալական կապիտալի առաջնահերթ կրողն ու պահպանողը մարդն է: Մակայն մարդն ինքնուրույն չի կարող գեներացնել այն. դա տեղի է ունենում հասարակության մակարդակով: Այստեղ կարևոր է հաշվի առնել նաև, որ հասարակությունը սոցիալական կապիտալի ոչ ամբողջական, այլ դրա որոշ տարրերի կրողն է: Հետևաբար, *սոցիալական կապիտալը ստեղծվում ու կուտակվում է հասարակության կոնկրետ խմբերի և շահառուների մակարդակում, ինչն էլ դառնալով հասարակության մեջ տարակարծության, բախումների աղբյուր, հանգեցնում է սոցիալական կապիտալի անարդյունավետության*: Սա էլ հենց տեղի է ունենում հետպատերազմական հայկական իրողություններում թե՛ Հայաստանում, թե՛ Ացախում, թե՛ Մփյուռքում:

Մինչդեռ այս եռամիասնությունը ազգային համախմբման ու ներդաշնակ համագործակցության և որակապես նոր հարաբերությունների անցման ճանապարհով կարող է գեներացնել լուրջ հնարավորություն՝ ստեղծելու այնպիսի ամբողջական ազգային ներուժ, որը որակական առումով կգերազանցի այդ ներուժի բաղադրիչ մասերի գումարը: Այստեղ շատ կարևոր է կարողանալ առանձին բաղադրիչների հնարավորությունները գործնականում միավորել մեկ նպատակային մեխանիզմի մեջ և փոխկապակցված գործողությունները կազմակերպել այնպես, որ ստացված վերջնական արդյունքը մեծացնի առանձին գործողությունների արդյունավետությունը, ասել է թե՛ $n+n>2n$: Այս դեպքում առանձին բաղադրիչների ակտիվությունը համատեղ գործունեության

ընթացքում կապահովի ավելի մեծ արդյունավետություն. ստացված արդյունքի որակական չափումը կգերազանցի քանակական չափումը՝ բոլոր առանձին բաղկացուցիչների համադրման պարագայում:

Թե ներդրումային ներուժի գեներացման ինչ աղբյուր կարող է լինել սոցիալական կապիտալը, կարելի է տեսնել ներդիրում:

➡ **Ներդիր 2**

Սոցիալական կապիտալի բաղադրատարրերի ազդեցությունը հասարակական-տնտեսական ներուժի ձևավորման վրա

Հայաստանում հասարակական-տնտեսական ներուժի ազդեցացված ցուցանիշի և այդ ներուժի առանձին բաղադրատարրերի ռեգրեսիոն կախվածության գործակիցները (ցույց են տալիս, թե ինչքան կփոխվի հասարակական-տնտեսական ներուժի ազդեցացված ցուցանիշը բաղադրիչներից յուրաքանչյուրի միջին արժեքների նկատմամբ 1% փոփոխության դեպքում) փաստում են, որ «մշակույթ» բաղադրատարրի՝ իր միջինի նկատմամբ 1% փոփոխությունը նպաստում է հասարակական-տնտեսական ներուժի ազդեցացված ցուցանիշի՝ իր միջինի նկատմամբ 0.39% աճի, «գիտելիք» բաղադրատարրի համապատասխան փոփոխությունը հանգեցնում է հասարակական-տնտեսական ներուժի ազդեցացված ցուցանիշի 0.32% աճի, իսկ, օրինակ, բնական ռեսուրսներինը՝ 0.12% աճի: Այսինքն՝ սոցիալական կապիտալի, մասնավորապես՝ «մշակույթի» և «գիտելիքի» ներդրումային ուժը 2.5-3 անգամ մեծ է ֆիզիկական կապիտալի բաղադրատարր հանդիսացող «բնական ռեսուրսների» ներդրումային ուժից: Սա փաստում է այն մասին, թե որքան լուրջ ներդրումային ներուժ կարող է դրսևորել սոցիալական կապիտալը նպատակային իրացման դեպքում, և որ այնքան որոշիչ չէ երկրի ռեսուրսաապահովվածության խնդիրը, որքան այն, թե ինչպես է դա իրացվում, ինչ գիտակցություն, կամք և մոտեցումներ են դրսևորվում:

Հ. Գ. Բերված ցուցանիշները հիմնված են ՀՀ-ում 2008 թվականի հարցման արդյունքների վրա (սրանք ավելի խոսում են): Հասկանալի է, որ այս գնահատականները կարող են փոփոխվել՝ պայմանավորված երկրում ստեղծված իրավիճակով, հասարակությունում գերիշխող արժեհամակարգային բաղադրիչներով և այդ ամենից ածանցված ազգային գիտակցությամբ: Այնուամենայնիվ տարբեր տարիների համար կատարված վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ դիտարկված՝ սոցիալական կապիտալ-ֆիզիկական կապիտալ հարաբերակցությունը և դրսևորված միտումները պահպանվում են:

*Աղբյուրը՝ **Ա. Սարիբեկյան**, Հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի խնդիրները, Եր., 2012, էջ 23-24:

Իհարկե հեշտ չէ ստեղծել համախմբման և ներդաշնակ համագործակցության հասնելու պայմաններ: Գործնականում դժվար է նաև ձևավորել այնպիսի ներդաշնակ թիմ, որում սոցիալական կապիտալի սիներգետիկ էֆեկտը դրսևորվի ամբողջությամբ: Այնուամենայնիվ դա արվում է, ինչի մասին է վկայում տարբեր երկրների հաջողած փորձը:

Ի՞նչն է խանգարում մեզ: Այստեղ խոսում են ՀՀ և ԱՀ բուհերում

դասախոսների ու ուսանողների շրջանում 2019 թ. իրականացված հարցման արդյունքները¹³ (տե՛ս աղյուսակ 1):

Աղյուսակ 1

Սոցիալական հարցման արդյունքներն ըստ արժեքային կարևորության

Արժեքներ	Արդարություն	Ազատություն	Համերաշխություն	Համախմբվածություն	Ինքնասահմանափակում, գոհաբերություն	Հայրենասիրություն	Մարդունկամբ բարություն	Ընտանեկան ավանդույթներ
Կշիռներ	36 %	22%	8 %	7 %	7 %	8 %	7 %	5 %

Ըստ հարցման արդյունքների՝ հասարակության արժեքային համակարգում առաջնային պահանջված արժեքներն են արդարությունը՝ 36%, և ազատությունը՝ 22%, ինչը, որոշ համամասնական շեղումներով, դրսևորվել է բոլոր հարցվողների շրջանում և՛ Հայաստանում, և՛ Արցախում: Սա փաստում է մեր հասարակության մեջ տարիներ ի վեր արդարության պակասի մասին: Մտահոգիչ է նաև որպես արժեք՝ համերաշխության, համախմբվածության, հայրենասիրության վերաբերյալ հասարակական ընկալումների ցածր մակարդակը՝ 8%, 7%, 8% համապատասխանաբար: Ստացվում է, որ մենք ավելի շատ ազգային արժեհամակարգի «սպառողներ» ենք (օրինակ՝ պահանջում ենք արդարություն), քան տվողներ (համերաշխության, համախմբվածության, հայրենասիրության վերաբերյալ հասարակական վերաբերմունքի ոչ հուսադրող դրսևորումը): Գուցե պատկերը այլ լիներ, եթե երկրում տիրեր սոցիալական և քաղաքացիական արդարության համարժեք մակարդակ: Եթե հասարակական տրամադրությունները և ընկալումները փոխակերպվեն մեր այսօրվա իրողությանը, ապա կստացվի, որ մեր երկրում բավականին բարդ են լինելու սոցիալական կապիտալի իրացումը և ստեղծված քաղաքական, բարոյահոգեբանական, սոցիալ-տնտեսական համակարգային ճգնաժամային իրավիճակի ճեղքումը: Այստեղ շատ կարևոր է սոցիալական կապիտալի արդյունավետության բարձրացումը՝ «հների» ու «նորերի», «սների» ու «սպիտակների» համախմբման, իշխանության և հասարակության տարբեր խմբերի միջև *երկխոսության ու փոխզիջման*, փոխվստահության վրա հիմնված պետություն – հասարակություն հարաբերությունների զարգացման ճանապարհով:

Սա է Հայաստանի պետականության պահպանման, երկրի և ազգի փրկության հրամայականը:

¹³ Տե՛ս **Ա. Մարկոսյան, Վ. Խաչատրյան, Է. Մաթևոսյան**, Ժամանակակից պետության տնտեսագիտություն. Տնտեսության պետական կարգավորման գործիքակազմը, Եր., Անտարես, 2020, էջ 44-72:

Եզրակացություն. իրավիճակ փոխելու համար պետք է փոխել իրականությունը

Որքան հասարակությունը ճիշտ կրնկալի իր դերը, այդքան արագ տեղի կունենա հասարակական համախմբումը, այդքան արդյունավետ կլինի պետություն-հասարակություն երկխոսությունը, և, հետևաբար, այդքան խորը կհնտեգրվի երկիրը ճգնաժամից հանելու գործին՝ արագացնելով այն: Այստեղ, ինչպես նշում է Դ. Աճեմօղլուն, «Գլխավոր հարցն է՝ արդյո՞ք Հայաստանը կկարողանա կառուցել ավելի լավ հասարակություն»: Աճեմօղլուն Հայաստանին խորհուրդ է տալիս որպես առաջնահերթություն ընդունել քաղաքացիական հասարակության ամրապնդումը՝ իբրև Հայաստանում առկա անվստահության ու բևեռացվածության հաղթահարման, ազգային ու պատմական միասնությունը հնարավորինս բարձրացնելու և ազգային ներուժն առավելագույնս արդյունավետ օգտագործելու գրավական¹⁴:

Շատ կարևոր է պետության՝ որպես երկրում փոխվստահության մթնոլորտի ստեղծման, պետություն – հասարակություն արդյունավետ համագործակցության և այդ հենքի վրա երկիրը ստեղծված վիճակից դուրս բերելու երաշխավորի դերը:

АМАЛЯ САРИБЕКЯН – *Послевоенная Армения: кризис доверия и роль социального капитала в этом контексте.* - Новые подходы и нестандартные решения стали необходимостью в этот достаточно сложный современный послевоенный период для страны. Суть данной статьи заключается в том, как преодолеть возникшие проблемы и выйти на качественно новый уровень развития.

Данное исследование примечательно взаимосвязанным рассмотрением и системным подходом к существующим проблемам и их решениям в социально-экономической и морально-психологической сферах. В статье особое внимание уделяется причинно-следственным проявлениям кризиса доверия, созданного в послевоенной Армении, и вопросам его преодоления. В этом контексте социальный капитал рассматривается как отправная точка для преодоления создавшейся в стране ситуации.

Признавая, что для достижения консолидации и гармоничного сотрудничества непросто создать такие условия, чтобы синергетический эффект социального капитала проявился в полной мере и обеспечивал прорыв политической, морально-психологической, социально-экономической кризисной ситуации, однако, как свидетельствует опыт многих успешных стран, это возможно.

Здесь очень важна и роль общества как залога преодоления атмосферы недоверия и поляризации в стране, и роль государства как гаранта преодоления кризиса доверия и вывода страны из сложившейся ситуации.

Данный подход позволит путем взаимного доверия и консолидации общества добиться мобилизации и эффективной реализации нашего национального потенциала, а также максимально быстрого повышения жизнеспособности страны.

Ключевые слова: *послевоенная Армения, социально-экономическая ситуация, морально-психологическая ситуация, кризис доверия, социальный капитал, взаимное доверие, общественная консолидация, социально-экономическое развитие*

¹⁴ Տե՛ս Դարոն Աճեմօղլուի՝ տեսակապի միջոցով հնչեցրած ելույթը:

AMALYA SARIBEKYAN – *Post-War Armenia: Crisis of Confidence and Role of Social Capital in this Context.* – New approaches and non-standard solutions have become a necessity in this rather complicated modern post-war period of the country. The article points out how to overcome the problems that have arisen in the country and achieve a new qualitative level of the development. This study is noteworthy for its interconnected observation and systematic approach to existing problems and their solutions in the social-economic and moral-psychological spheres. The article focuses on the cause-and-effect manifestations of the crisis of confidence created in post-war Armenia and the issues to overcome it. In this context social capital is viewed as a starting point for overcoming the post-war situation in Armenia.

Admitting that it is not easy to create such conditions to achieve consolidation and harmonious cooperation, so that the synergistic effect of social capital is fully manifested and provides a breakthrough in the political, moral-psychological, socio-economic crisis situation, however, as evidenced by the experience of many succeeded countries, this is possible.

Here, both the role of the society as a guarantee of overcoming the atmosphere of mistrust and polarization in the country, and the role of the state as a guarantor of overcoming the crisis of trust and the country's withdrawal from the current situation are very important.

This approach, via mutual trust and consolidation, will provide us with the opportunity to achieve the mobilization and effective implementation of our national potential, as well as to increase the country's viability as quickly as it is possible.

Key words: *post-war Armenia, social-economic situation, moral-psychological situation, crisis of confidence, social capital, mutual trust, public consolidation, social- economic development*